

• здійснення перших трансакцій чи зміни цільового призначення із земельними частками (ділянками) сільськогосподарського призначення, переданими безкоштовно у приватну власність, що відбуватиметься лише через відповідну державну установу. Наступні трансакції, включаючи іпотеку, можуть здійснюватися через комерційні банки [3, с. 30].

Висновки. Отже, трансформація земельних угідь – це достатньо широке поняття, яке може складатися із керованих і некерованих людиною процесів. Біологічні та ґрунтоутворюючі процеси, які визначають склад (тип) ґрунтів, є природною трансформацією земель. Ця природна трансформація здатна прискорюватися, сповільнюватися або змінювати свій вектор розвитку під впливом господарської або іншої діяльності людини. У результаті природних трансформацій змінюється якісний склад конкретних земельних ділянок. Так, вітрова чи водна ерозія може поступово перетворювати родючі чорноземи, що використовуються як рілля, на напівпустельні або пустельні ділянки, непридатні для вирощування сільськогосподарських культур. Ці об'єктивні процеси зміни якісних показників ґрунтів, які відбуваються незалежно від бажання людини (але часто спричинені необдуманим господарським втручанням), у подальшому називатимемо фактичною трансформацією земельних угідь. Фактична трансформація земель на певному її етапі може стати причиною прийняття рішення про проведення формальної трансформації цих угідь. Під формальною трансформацією розуміється зміна цільового господарського використання певних земельних угідь (наприклад, переведення

рілля в багаторічні насадження чи пасовища). Ключовою ознакою формальної трансформації є наявність конкретного управлінського рішення про її проведення, прийнятого на будь-якому рівні управління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кириленко І.Г. Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 44-46.
2. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві : підручник / В.М. Нелеп. – К. : КНЕУ, 2004. – 495 с.
3. Пшоняк Д.І. Передумови, сутність та економічне значення трансформації земельних угідь у сучасних умовах / Д.І. Пшоняк // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 1-2. – С. 28-31.
4. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : доповідь / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-18.
5. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 24-30.
6. Шульга О.А. Рыночная трансформация аграрного сектора Украины. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности – 08.00.01 – экономическая теория и история экономической мысли. – ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана». – Киев, 2013. – 22 с.
7. Щурик М.В. Трансформація управління земельними відносинами аграрного сектора в умовах ринкової моделі господарювання [Електронний ресурс] / М.В. Щурик. – Режим доступу : http://zbirduk.bukuniver.edu.ua/issue_articles/23_1.pdf.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

УДК 330.15:504.062

Артюшок К.А.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та фінансів
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янука*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ КРИЗИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена дослідженню еколого-економічної кризи як системи взаємодії і взаємовпливу елементів економічної та екологічної криз. Розглянуто сутність економічної та екологічної криз. Визначено основні чинники та наслідки еколого-економічної кризи.

Ключові слова: криза, економічна криза, екологічна криза, природне середовище, еколого-економічна система.

Артюшок К.А. ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ КРИЗИСА ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Статья посвящена исследованию эколого-экономического кризиса как системы взаимодействия и взаимовлияния элементов экономического и экологического кризисов. Рассмотрена сущность экономического и экологического кризисов. Определены основные факторы и последствия эколого-экономического кризиса.

Ключевые слова: кризис, экономический кризис, экологический кризис, природная среда, эколого-экономическая система.

Artyushok K.A. DESCRIPTION THEORETICAL ASPECTS OF ECOLOGICAL-ECONOMIC SYSTEM CRISIS

The article investigates the ecological-economic crisis as a system of interaction and mutual influence of economic and ecological crises. The essence of economic and ecological crises. The main factors and the consequences of the ecological-economic crisis.

Keywords: crisis, economic crisis, ecological crisis, natural environment, ecological-economic system.

Постановка проблеми. Еколого-економічна система схильна до впливу процесів рівноваги-нерівноваги, стійкості-нестійкості, що виявляється у процесах циклічності її функціонування і характе-

ризується кризовими явищами в розвитку еколого-економічних відносин.

Криза у перекладі з грецької – різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища,

різкий перелом або занепад [1]. Як відомо, кризи характерні для розвитку практично усього розмаїття систем, у цьому зв'язку виділяють фінансову, грошово-кредитну, валютну, біржову, промислову, аграрну, структурну, продовольчу, паливну та інші види криз.

При дослідженні проблем взаємодії між економікою та екологією в рамках концепції збалансованого розвитку найбільший інтерес представляє науковий аналіз формування, розвитку та шляхів подолання кризи еколого-економічної системи.

Під екологічною кризою при цьому розуміється критичний стан навколишнього природного середовища в результаті нерозумного, марнотратного використання природних багатств, а також глобального забруднення навколишнього середовища відходами виробництва та життєдіяльності людини.

Економічна криза – невід'ємна фаза економічного циклу та негативне економічне явище, яке викликане диспропорціями, що виникають у процесі виробництва, обміну і споживання, та проявляється в різкому погіршенні соціально-економічного стану країни через значний спад виробництва, порушення виробничих зв'язків, банкрутства підприємств, зростання безробіття та інфляції, і в підсумку – у зниженні життєвого рівня населення [2, с. 17].

З економічної точки зору особливий інтерес представляє науковий аналіз змісту, виявлення причин і наслідків кризи еколого-економічної системи, розробка науково обґрунтованих напрямів її подолання в межах державної стратегії збалансованого розвитку.

Саме такий підхід дозволить розкрити проблему впливу виснаження природно-ресурсного потенціалу, зниження рівня розвитку людського потенціалу на поглиблення тривалої економічної кризи в країні і, з іншого боку, вивчити питання взаємопроникнення недосконалості сучасного економічного розвитку і глобальних негативних змін навколишнього природного середовища як місця існування людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі досить докладно вивчені проблеми окремо екологічної та економічної криз. Зокрема, фахівцями-екологами глибоко і всебічно аналізуються основні причини виникнення екологічних криз, фактори, що визначають їх поширення.

Аналіз сучасного стану екологічних систем став предметом наукового пошуку В. Афанасьєва, В. Вернадського, В. Воловича, Н. Газізуліна, В. Кузьміна, А. Мінца, Ю. Олейнікова, Н. Реймерса, П. Барщевського, А. Качинського, В. Лимаренко, В. Міщенко, М. Аркеяна, Г. Білявського, І. Білого, Л. Долгополова, Ю. Саталкіна, В. Шевчука, О. Фурдичка та багатьох інших.

Детальному аналізу та науковій оцінці піддаються різні класифікації кризових явищ у стані навколишнього природного середовища, прогнозуються різноманітні наслідки забруднень атмосфери, водних та земельних просторів для людини, рослинного і тваринного світу.

Численні дослідження відомих вчених економістів присвячено теоретичним і практичним проблемам виникнення, розвитку та подолання економічної кризи. Циклічність розвитку економіки в умовах ринкових відносин є реальним, закономірним станом, дослідженню проявів якого присвятили свої праці багато вчених різних країн світу.

У зарубіжній економічній літературі дослідженню цієї категорії присвячені роботи А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, К. Маркса, С. Мілля, Й. Шумпетера,

А. Шпітгоффа, Д. Форрестера, Х. Кларка, Р. Менша, Д. Фрімена, У. Ростоу, А. Клайнкнехта, Д. Дайна, Г. Хаберлера, Ф. Мізеса, У. Мітчелла, П. Момберта, Р. Гільфердінга, а також М. Кондрацьєва, А. Богданова, К. Каутського, Л. Мендельсона, Є. Варги, С. Коваля, К. Рудого, М. Бунятяна та ін.

Серед вітчизняних вчених виділяються праці М. Туган-Барановського, В. Гееця, А. Гальчинського, М. Кизима, С. Мочерного, Є. Короткова, С. Меншикова та ін.

В останні роки вітчизняна економічна наука звернула особливу увагу на цю проблему у зв'язку з її актуальністю через триваючу в країні вже протягом багатьох років системну соціально-економічну кризу.

Не зупиняючись детально на характеристиках сучасних проблем розвитку власне екологічної та економічної криз, хочеться відзначити, що ці явища взаємопов'язані між собою, і загострення одних проблем веде до погіршення ситуації у іншій сфері.

Мета статті полягає у дослідженні еколого-економічної кризи як системи взаємодії, взаємовпливу і взаємопроникнення елементів економічної та екологічної криз. Саме цей аспект є зараз найменш вивченим як в теоретичному, так і в практичному сенсі, хоча поглиблене пізнання закономірностей у цій галузі науки має, на наш погляд, надзвичайну актуальність.

Виклад основного матеріалу дослідження. На відміну від стану стійкості еколого-економічної системи кризовий її прояв характеризується порушеннями балансу у забезпеченні екологічних та економічних інтересів на різних рівнях суспільних відносин, диспропорціями у процесі відтворення природно-ресурсного та людського потенціалу як головних елементів потенціалу стійкості еколого-економічної системи.

Іншими словами, під кризою еколого-економічної системи, на наш погляд, слід розуміти порушення стану рівноваги, стійкості в еколого-економічних відносинах, коли під впливом чинників економічної нестабільності виникають негативні екологічні наслідки, і, навпаки, розбалансованість взаємопов'язаних елементів навколишнього природного середовища, в свою чергу, призводить до серйозних економічних диспропорцій на різних рівнях суспільної системи.

Криза еколого-економічної системи є певним стимулюючим фактором подальшого її розвитку, коли порушена рівновага системи відновлюється за допомогою накопичення необхідних кількісних змін, що поступово переходять у нову якість і створюють новий стійкий стан еколого-економічної системи на якісно іншому рівні її функціонування. Причому необхідно мати на увазі, що ідеальним повинен вважатися такий варіант розвитку, коли руйнівна сила кризи еколого-економічної системи згодом компенсується не меншою, а навіть і більшою за масштабом та якістю відтворювальною силою.

Серед глобальних першопричин кризового стану еколого-економічної системи слід назвати такий «ланцюжок» взаємопов'язаних процесів і тенденцій, пов'язаних з виробництвом і споживанням природно-ресурсного потенціалу: зростання чисельності населення світу – збільшення і новий якісний стан життєвих стандартів населення – зростання обсягів виробництва і споживання природних ресурсів – збільшення навантаження на навколишнє природне середовище і в кінцевому підсумку – виснаження природно-ресурсного потенціалу, а також поступова деградація навколишнього природного середовища.

Глибинними причинами еколого-економічної кризи є кількісні накопичення негативних наслідків економічної діяльності, що впливають на стан навколишнього природного середовища і призводять до певних якісних порушень еколого-економічної рівноваги. Ці порушення проявляються насамперед у негативних змінах внутрішньої структури і взаємозв'язків між елементами еколого-економічної системи, а також у виникненні явищ дисгармонії і порушенні оптимальності еколого-економічних відносин.

Як відомо, біосфера, будучи саморегулюючою і самовідновною системою, здатною до підтримання стабільного стану навколишнього середовища при певних обсягах і якісних параметрах впливів на неї, зовсім небезмежна і здатна існувати лише тоді, коли навантаження на неї не перевищують можливостей її саморегуляції.

З цього можна зробити висновок про те, що антропогенні чинники впливу на навколишнє середовище не повинні перевищувати певної межі – господарської ємності біосфери. В іншому випадку відбувається дисбаланс у відносинах між суспільством і природою, порушується режим коеволюції людини і біосфери, що ставить під загрозу весь процес існування людства в складі біосфери, створює глобальну загрозу виживання людини.

Взаємодія і взаємопроникнення економічних та екологічних проблем у процесі формування та розвитку кризи еколого-економічної системи можна представити у вигляді схеми причин і наслідків, що взаємно обумовлюють один одного (рис. 1, 2).

У структурі економічних чинників галузевого характеру необхідно відзначити особливу роль окремих галузей економіки, а саме нафто- і газодобувної, хімічної та нафтохімічної, металургійної, машинобудування, аграрного сектора у зростанні рівня екологічного ризику виробництва, а отже, у прискоренні процесу формування кризи еколого-економічної системи.

З іншого боку, сировинна, продовольча, паливна кризи багато в чому визначають стан еколого-економічної системи і тим самим відіграють важливу роль у загостренні сучасних екологічних проблем. За масштабами поширення кризи еколого-економічної системи слід розглядати як на локальному, так і на національному та глобальному рівнях. При цьому слід зазначити, що основні тенденції та форми прояву кризових явищ можуть значно відрізнятися на різних рівнях еколого-економічних системи.

Розглянемо більш детально, наприклад, закономірності впливу зміни чисельності населення – найважливішого чинника дестабілізації еколого-економічної системи, на стан навколишнього природного середовища, що проявляє себе на різних рівнях. Згідно даних ООН, у 2014 р. чисельність населення Землі сягнула 7,244 млрд. осіб і продовжує збільшуватися [3, с. 115]. Розподіл населення і зміна його чисельності

по різних регіонах є нерівномірним. У цьому зв'язку нерівномірно споживаються природні ресурси і розподіляється екологічне навантаження, а отже, формування еколого-економічної кризи відбувається по-різному.

Вплив демографічного чинника на процес формування і розвитку кризи еколого-економічної системи на глобальному рівні проявляється як проблема стабілізації або навіть скорочення чисельності населення. Даний підхід до проблеми не новий, оскільки ще два століття тому був сформульований Т. Мальтусом [4]. Зараз послідовники цього теоретичного підходу пропонують різноманітні методи регулювання чисельності населення. При цьому називають різні варіанти скорочення чисельності населення планети: від декількох мільйонів до декількох мільярдів чоловік. Такий інтервал значень свідчить про недостатню обґрунтованість цих даних.

У цьому зв'язку ми дотримуємося точки зору вчених [5], які вважають, що в епоху ноосфери, науково обґрунтованої В. Вернадським [6], необхідно враховувати весь комплекс факторів, що впливають на кризу еколого-економічної системи, на відміну від Т. Мальтуса, який у своїх прогнозах спирався лише на розрахунки співвідношень зростання народонаселення й кількості вироблених засобів споживання. Таким чином, вони пропонують у якості альтернативи жорстокому і антигуманному, по суті, прогнозу тотального скорочення чисельності населення для збереження довкілля модель скорочення навантаження на екологію без скорочення людської популяції.

Причина	Наслідок
Зношеність основних фондів	Зростання аварійності з тяжкими екологічними наслідками
Криза платоспроможності економічних суб'єктів	Труднощі у фінансуванні природоохоронних заходів з боку підприємств
Інвестиційний криза	Брак інвестиційних ресурсів при вирішенні екологічних проблем
Розвиток галузевої структури економіки на користь сировинних і видобувних галузей, орієнтованих на експорт	Зростання забруднення навколишнього природного середовища підприємствами найвищого рівня екологічного ризику
Неефективна система економічних стимулів у природокористуванні	Нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу, деградація навколишнього середовища
Недостатнє фінансування освітніх екологічних програм	Низький рівень екологічної грамотності населення

Рис. 1. Вплив економічної кризи на екологію

Причина	Наслідок
Виснаження природно-ресурсного та трудового потенціалу	Зниження рівня загальнонаціонального багатства, а отже, і рівня економічного розвитку країни
Хижацьке використання природних ресурсів у результаті безконтрольності в умовах кризи	Зниження економічного потенціалу та недоотримання доходів державним бюджетом від експлуатації природно-ресурсного потенціалу
Зростання забруднень навколишнього природного середовища	Погіршення показників якості життя населення, і насамперед здоров'я як основного критерію відтворення робочої сили
Забруднення земель у результаті екологічних аварій у нафтогазовидобувному, нафтогазотранспортному чи енергетичному секторах економіки	Вибуття забруднених земельних ділянок із господарського обороту
Незадовільний стан лісів, парків та інших зон відпочинку	Незадоволеність естетичних потреб людей у необхідних природних благах

Рис. 2. Вплив екологічної кризи на економіку

В основі подібної моделі є значно розширена множина параметрів, «проміжних змінних», що враховуються у еколого-економічній системі. Основними компонентами є: по-перше, питома продуктивність технологій (обсяг спотвореного середовища на одиницю корисного продукту); по-друге, якість економічної, політичної організації (внутрішня різноманітність суспільства); по-третє, якість духовної культури (інформаційна розмірність інтелекту, утвердження норми моралі, права і т. п.). Не заперечуючи при цьому можливість найбільш катастрофічних варіантів еколого-економічного розвитку, враховуючи сучасний рівень вирішення проблем, слід вірно розставляти акценти, що дозволить підвищити ефективність антикризових заходів.

Необхідно відзначити, що акценти повинні зміщуватися не у бік вирішення питання про глобальне скорочення чисельності населення, а у напрямі пошуку раціональних способів стабілізації еколого-економічного розвитку на основі використання сучасних екологічно чистих технологій, створення екологічно чистих продуктів, активізації та стимулювання інтелектуальної, творчої діяльності фахівців, за умов підвищення екологічної освіченості населення.

Країни з перехідною економікою, до числа яких відноситься й Україна, мають свою специфіку функціонування еколого-економічних відносин, першопричиною нестійкості розвитку яких є більшою мірою економічна криза. Найявні тут екологічні проблеми загострюються і поглиблюються не стільки демографічними проблемами або проблемами економічного зростання, скільки тривалою фінансово-економічною кризою, що не дозволяє належним чином вирішувати накопичені екологічні проблеми. Крім того, за умов поступової економічної стабілізації і подальшого зростання гостро постає проблема екологічних аварій, викликаних високим рівнем зношеності основних фондів на виробництві, першопричиною чого знову ж таки є економічна криза, що не дозволяє своєчасно і в необхідних масштабах проводити оновлення основного капіталу підприємств.

Специфіка української кризи еколого-економічної системи полягає також у тому, що хоч триваючий спад виробництва веде до деякого зниження тиску на навколишнє середовище, загальна економічна криза буде завдавати серйозних екологічних втрат. По-перше, скорочення забруднення є непропорційним зниженню обсягів виробництва. По-друге, продовжується практика вирішення економічних, фінансових і зовнішньоекономічних проблем за рахунок посиленої експлуатації природних ресурсів, що неминуче призведе до виснаження природних ресурсів. У цьому зв'язку необхідно, на наш погляд, на основі раціонального використання власних природних ресурсів збільшувати і примножувати національний економічний потенціал. Неefективна ресурсна політика держави веде до хижацького, нераціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Україна, багата ресурсами країна, повинна вести глибоко продуману економічну політику у сфері використання природних ресурсів. Необхідно грамотно оцінювати і ефективно розвивати власний потенціал стійкості і на основі його раціонального, дбайливого використання забезпечувати добробут громадян своєї країни.

По-третє, загострення економічної та політичної криз в країні призвело до того, що проблеми захисту

довкілля виявилися мало не на останньому місці у реальному рейтингу національних пріоритетів. А для підвищення цього рейтингу у країні робиться вкрай мало. При загальному зниженні морально-етичного рівня населення ця проблема стає особливо гострою та актуальною.

Можна з впевненістю прогнозувати, що за умов економічного зростання в Україні розпочнеться поживлення ряду екологічно «брудних» виробництв. Одночасно наслідком нинішньої геополітичної та суспільної кризи стане ще більша «регіоналізація» країни. При цьому найбільшу втрату понесуть ресурсодобувні регіони. Можна стверджувати, що геополітична криза відкинула структуру охорони природи та управління природокористуванням до стану, в якому вона перебувала на початку 90-х років. Проблеми неплатоспроможності підприємств, бюджетна криза в країні створили ситуацію, за якої практично утруднено фінансування природоохоронних заходів, що погіршує екологічну ситуацію.

Висновки. Підводячи підсумок вищесказаного, слід зазначити, що серед економічних чинників, які формують еколого-економічну кризу, особливе місце займають демографічний та виробничий фактори і пов'язане з ними зростання споживання природних ресурсів, що у кінцевому підсумку призводить до виснаження природно-ресурсного потенціалу та глобального забруднення навколишнього середовища відходами виробництва та життєдіяльності людини. Визначальними факторами нестабільного стану еколого-економічної системи в умовах нашої країни стали бюджетна, інвестиційна та фінансово-кредитна кризи, які не дозволяють в повних обсягах і своєчасно фінансувати природоохоронні заходи, що завдає непоправної шкоди навколишньому середовищу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10358&action=show>.
2. Хаустова В.Є., Проноза П.В. Теоретичні аспекти виникнення та розвитку кризових явищ в економіці / В.Є. Хаустова, П.В. Проноза [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.problecon.com/pdf/2011/4_0/13_23.pdf.
3. Report of United Nations Population Fund «State of World Population 2014» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/EN-SWOP14-Report_FINAL-web.pdf.
4. Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении / Т.Р. Мальтус [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/knigi/maltus/maltus.pdf>.
5. Назаретян А. Демографическая утопия «устойчивого развития» / А. Назаретян. – Зеленый мир. – 1999. – № 16–17. – С. 9–10.
6. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И. Вернадский ; сост. Н.А. Костяшкин, Е.М. Гончарова. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 575 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/vern135/#/1/.
7. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : [національна доповідь] / За ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
8. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / За наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.м.н., проф. С.О. Лизуна ; Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.